

JANUSZ ŁOSOWSKI* – LUBLIN

**MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA
DYPLOMATYCZNO-ARCHIWALNA
(*ÚŘEDNÍ PÍSEMNOSTI A JEJICH HRANICE*)
PRAGA, 12-13 LISTOPADA 2024 ROK**

W dniach 12-13 listopada 2024 roku w Pradze odbyła się międzynarodowa konferencja poświęcona problemom szeroko rozumianej dokumentacji urzędowej i jej granic (*Úřední písemnosti a jejich hranice*). Jest to problem ważny dla archiwistyki, ponieważ dokumentacja wytworzona przez różnego rodzaju urzędy dominuje w zasobie archiwów. Równie istotna jest kwestia rozgraniczenia materiałów dokumentacyjnych urzędowych, półurzędowych i prywatnych, dlatego program sympozjum był bogaty. Zorganizowała je Katedra Nauk Pomocniczych Historii i Studiów Archiwalnych Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze, kierowana obecnie przez prof. Hanę Pátkową, we współpracy z czeskim Archiwum Narodowym. Z tego względu obrady odbywały się w nowoczesnym gmachu tej największej czeskiej instytucji archiwalnej. Wykorzystuje ona kompleks nowoczesnych budowli, obejmujących magazyny i pomieszczenia biurowe, w którym mieszczą się jeszcze dwa inne archiwa – Okręgowe oraz Miasta Pragi. Ten zespół budynków znajduje się w dzielnicy Chodov, do której można dojechać metrem z głównego dworca kolejowego (linia czerwona).

Opisywana konferencja zgromadziła liczne grono pracowników archiwów czeskich i słowackich oraz badaczy archiwistyki z Polski. W ciągu jej trwania wygłoszono aż 32 referaty, po 16 każdego dnia. Ważnym elementem tej konferencji był jubileusz prof. Marii Bláhovej, wybitnej mediewistki i kierowniczki Katedry Nauk Pomocniczych Historii i Studiów Archiwalnych w latach 2000-2019. Jubilatka w przeddzień tego sympozjum ukończyła 80 lat, jest już na emeryturze, ale dalej prowadzi działalność naukową. Z tej okazji laudację wygłosił jej naukowy promotor prof. Ivan Hlaváček, nestor mediewistów czeskich, mający 94 lata

* Janusz Łosowski – prof. historii, Instytut Historii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: janusz.losowski@mail.umcs.pl

<https://orcid.org/0000-0003-1223-4288>

i ciągle aktywny intelektualnie. Podziękowania za pracę dydaktyczną i osiągnięcia naukowe złożyli jubilatce wicedyrektor Archiwum oraz jej kolega ze studiów historycznych w Uniwersytecie Karola. Do gratulacji i życzeń składanych przez czeskich archiwistów przyłączyli się też polscy referenci. Tę miłą dla wszystkich uroczystość wzbogacił koncert młodego zespołu *Musica Iuvenalis*, który wykonał utwory Antonina Dworzaka, Jana Sebastiana Bacha, Georga Philippa Telemanna, Frantiszka Xavera Thuriego, Györgya Ligetiego oraz Jerzego Fryderyka Haendla.

Tematykę referatów wygłoszonych na tej konferencji można podzielić na kilka grup rzeczowych. Kwestia granic dokumentacji urzędowej znalazła odzwierciedlenie w kilku wystąpieniach. Magister Kristýna Jankl Ansorgová (Uniwersytet Karola w Pradze) scharakteryzowała korespondencję Franciszka Filipa ze Szternbergu, cesarskiego posła na dworze saskim polskiego monarchy Augusta III (*Diplomatická korespondence a korespondence diplomata. Nejasná hranice mezi úředními a soukromými listy císařského vyslance u polsko-saského dvora Františka Filipa ze Šternberka*). Doktor Markéta Marková (Uniwersytet Karola w Pradze) zajęła się problemem terytorialnych granic w dokumentacji w okresie średniowiecza i wczesnonowożytnym (*Hranice v písemnostech a krajině: Prameny a přístupy k výzkumu hranic ve středověku a raném novověku*). Magister Markéta J. Hrdličková (Archiwum Narodowe w Pradze) obszernie przedstawiła różnorodną dokumentację wykorzystywaną w procedurze nobilitacji, taką jak wypisy dokumentów przedstawiających osiągnięcia rodu i jego członków oraz ukazujące różne powiązania rodzinne (*Úřední i neúřední dokumenty jako přílohy k úřednímu jednání na příkladu nobilitačních spisů z české dvorské kanceláře*). Referentka ta ilustrowała swoje wywody licznymi skanami materiałów źródłowych.

Również pozostałe wystąpienia ukazywały dokumentację z pogranicza sfery publicznej i prywatnej. Eduard Mikušek (Okręgowe Archiwum Państwowe w Litomierzycach) scharakteryzował półurzędową korespondencję gubernatora litomierzyckiego Józefa Klezanskiego (1773-1850), na którą składały się kierowane do niego listy różnych urzędników oraz odpowiedzi na nie („*Halbamtliche Korrespondenz*” *hejtmana Klezanského z r. 1844*). Z kolei dr Pavel Holub (Okręgowe Archiwum Państwowe w Trzeboni) ukazał różne rodzaje rejestrów stanowiących efekt unowocześniania pracy i prowadzonych przez urzędy powiatowe. Rejestry te miały podwójny status ksiąg urzędowych, a jednocześnie pomocy kancelaryjnych (*Rejestríky u okresních úřadů – mezi úředni knihou, registraturní pomůckou (a samostatnou evidencí)?*). Zasadnicze rodzaje dokumentacji majątków ziemskich w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku pełniące podwójną rolę – publiczną i prywatną przedstawił mgr Mateusz Jeleń (UMCS w Lublinie). Autor ten zaprezentował wybrane definicje dokumentu oraz dokumentacji, a także ukazał jej główne rodzaje, takie jak: listy, kontrakty, umowy notarialne oraz protokoły z posiedzeń (*Dokumentacja urzędowa majątków ziemskich w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku*).

Przedmiotem drugiej grupy referatów stały się dokumenty średniowieczne i nowożytne o określonej treści i formie. Wśród nich bardzo wysokim poziomem wyróżniało się wystąpienie prof. Tomasza Jasińskiego (UAM w Poznaniu), który poświęcił je rytmowi w dokumentach (*Dokumenty jako arcydzieła prozy ryt-*

micznej). Zagadnienie rytmu w tekstach dokumentów do tej pory nie cieszyło się zainteresowaniem dyplomatyków czy też filologów. Dlatego dobrze stało się, że średniowieczne dyplomy są już badane pod kątem powtarzalności głosek, akcentów lub pauz, co pozwala na ujawnianie dodatkowej wartości języka dokumentów oraz kompetencji filologicznych ich twórców. Autor referatu ukazał różne przykłady zastosowania rytmu w dokumentach oraz wskazał też metody pozwalające na efektywne badanie tego problemu.

W tej grupie mieścił się też referat dr. Jakuba Rogulskiego (UJ w Krakowie), którego przedmiotem stały się dotychczas nieanalizowane przez polskich badaczy dokumenty nadań arystokratycznych tytułów (książęcych, hrabiowskich, margrabiowskich i baronowskich) dla polskich magnatów (*Dokumenty kreacji tytułarnych dla polsko-litewskich rodzin szlacheckich w XVI wieku*). Było ich w sumie 15 i głównie nadawali je cesarze. Autor dokonał analizy ich formularza, a nawet przedstawił szacunki procentowej objętości poszczególnych formuł w niektórych dokumentach. Za te nadania odbiorcy musieli płacić wysokie sumy, ale ich wysokość nie jest znana. Wzbogaceniem wystąpienia była prezentacja wykazu dokumentów ze szczegółowymi informacjami dotyczącymi poszczególnych dyplomów (nadawca, data wystawienia, rodzaj tytułu, odbiorca) oraz fotokopii niektórych z nich.

Kolejny referat dotyczący problematyki dyplomatycznej wygłosił mgr Václav Nečada (doktorant Uniwersytetu Masaryka w Brnie). Dokonał w nim szczegółowej charakterystyki średniowiecznych czeskich dokumentów umieszczonych w ołtarzach kościołów katolickich (*Oltárni autentiky ve středověkých Čechách*). Najczęściej stanowiły one dowód poświęcenia kościoła i ołtarza, a niektóre były przechowywane razem z relikwiami świętych. Autor zaprezentował też wykaz tych dokumentów, dzięki czemu uczestnicy konferencji mogli poznać skalę zjawiska ich występowania. Część tego rodzaju dyplomów zachowała się i są one obecnie przechowywane w niektórych czeskich archiwach i bibliotekach.

Przedmiotem innego wystąpienia, które można zaliczyć do grupy dyplomatycznej, doc. Marii Ryantovej (Uniwersytet Karola w Pradze), stały się paszporty, których używał František Palacký (*Pasy Františka Palackého*). Był to wybitny czeski historyk (1798-1876), autor wielotomowego dzieła *Dzieje narodu czeskiego w Czechach i Morawach* oraz polityk. Jest on uważany za głównego przedstawiciela czeskiego odrodzenia narodowego i propagatora austroslawizmu. Władze austriackie wydały mu w czasie jego życia 13 paszportów w związku z podróżami zagranicznymi, a ich okres ważności opiewał na okres od jednego miesiąca aż do trzech lat. Autorka zaprezentowała też fotokopie wybranych paszportów.

Oprócz przedstawiania wyników analizy poszczególnych dokumentów zajmowano się kwestiami ogólniejszymi. Na problemie definicji dokumentu w prawie polskim skupił się prof. Marek Konstankiewicz, reprezentujący UMCS w Lublinie (*Dokumenty urzędowe w prawie polskim*). Autor wskazał przepisy zawierające określenia dokumentu oraz występujące w nich definicje. Z jego wywodów i wypowiedzi w dyskusji wynikało, że określenia te były sporządzane dla potrzeb konkretnych ustaw i dlatego nie miały charakteru naukowego. Z tego względu nie powinny być za takie uważane przez badaczy, chociaż mogą być incydentalnie wykorzystywane przez historyków do celów praktycznych.

Najobszerniejsza trzecia grupa referatów dotyczyła różnych problemów związanych z dokumentacją przechowywaną zarówno w archiwach, jak i poza nimi. Niektóre dotyczyły kwestii terminologicznych. Docent Jana Vojtišková (Uniwersytet Karola w Pradze) przedstawiła różne sposoby rozumienia terminu „księgi miejskie” w miastach czeskich w okresie średniowiecznym i wczesnonowożytnym (*Cesta do hlubin písařovy mysli. K dobovému chápání kategorizace úředních písemností v pozdním středověku a v době předbělohorské na příkladu vybraných královských měst v Čechách*).

W innych referatach ukazywano dokumentację jako swego rodzaju osobliwość. Daniel Kovář (Oddział w Czeskich Budziejowicach Archiwum Okręgowego w Trzeboni) przeanalizował szczątki dokumentacji, które zostały złożone pod podłogą chóru w kościele Świętej Trójcy w miasteczku Trhové Sviny w powiecie Czeskie Budziejowice oraz w kościele św. Jakuba Starszego w mieście powiatowym Prachatice (*Varhany a kůr: světské písemností v církevním prostředí*). Miały ona charakter makulatury, ale obecnie posiadają pewną wartość źródłową, ponieważ można w nich znaleźć fragmenty dokumentów oraz aktów z okresu średniowiecznego i wczesnonowożytnego. Docent Maria Macková (Uniwersytet w Pardubicach) zajęła się problemem załączników, w tym różnego rodzaju ulotek reklamowych, do XIX-wiecznej dokumentacji finansowej (*Prílohy v úředních spisech 19. století: na příkladu finanční správy*). Do tej pory nie przyciągał on uwagi archiwistów i dyplomatyków. Z kolei Hana Barusová (Okręgowe Archiwum Państwowe w Litomierzycach) przedstawiła dokumentację dr. Jana Bartla, świeckiego urzędnika klasztoru Cystersów w Osku w powiecie Teplice w kraju usteckim, założonego w XIII wieku (*Úřední dokumenty v životě klášterního úředníka*). Jego materiały zostały przypadkowo włączone do akt tego klasztoru. Wśród nich znalazły się dzienniczki służby w armii niemieckiej w czasie II wojny światowej synów Bartla – Wiktora i Gottfrieda (zginął w 1943 roku), a także dokumentacja żony Józefiny.

Kilka wystąpień sygnalizowało problem użyteczności dokumentacji w różnych dziedzinach życia oraz jej szczególnej wartości źródłowej. Doktor Maria Malivánková Wasková (Archiwum Miejskie w Pilźnie) przedstawiła dokumentację powstającą w związku z przygotowywaniem kwater dla wojska austriackiego w XVII i XVIII wieku (*Vojenské ubytovací tabely pro habsburskou stálou armádu*). Swoje wywody wzbogacała pokazem odpowiednich przykładów projektów dyslokacji wojska, tabel dziennych przemarszów poszczególnych oddziałów, wykazów zakwaterowania żołnierzy poszczególnych oddziałów, wzory biletów służących do kierowania żołnierzy na kwatery oraz kwitacje wystawiane po zakończeniu przez nich pobytu u gospodarzy. Jaromír Florian (Instytut Historii Czeskiej Akademii Nauk) scharakteryzował dokumentację powstającą w Brnie w związku z potwierdzaniem aktualnego stanu cywilnego na początku XX wieku (deklaracje, protokoły, świadectwa chrztu, wpisy w metrykach) (*Písemná produkce okresního úřadu v Brně na počátku 20. století. Na příkladu agendy civilních sňatků*). Doktor Jindřich Kolda (Uniwersytet w Hradcu Králové) ukazał dokumentację potrzebną do założenia apteki w Czechach w XIX wieku (*Eine Apotheke errichten zu dürfen*), prezentując jej wybrane przykłady. A Marek Linhart (Archiwum Głównego Miasta Pragi) ukazał znaczenie akt osobowych nauczycieli w badaniu ich życia

codziennego (*Personální spisy školského odboru Magistrátu hlavního města Prahy: Přesahy úředních dokumentů do dějin každodennosti a jejich historický význam*).

Niemal wszystkie wystąpienia dotyczyły zagadnień dawnej dokumentacji, ale dwa odnosiły się do materiałów bliższych współczesności, chociaż poruszały odmienne problemy. Profesor Robert Degen i dr Marcin Smoczyński (UMK w Toruniu) zajęli się kwestią norm regulujących sporządzanie dawnej papierowej korespondencji i pism w formie elektronicznej (*Polska współczesna korespondencja urzędowa. Dyplomatyczne dylematy czasów przełomu cyfrowego*). Dawniej ustalały one rozmiary blankietów korespondencyjnych oraz rozmieszczenie elementów treści na stronie pisma, natomiast obecnie określają postać metadanych. W końcowej części wystąpienia prelegenci dokonali porównania elementów treściowych pism w obu systemach – tradycyjnym oraz w formie elektronicznej, wymaganych w wyniku wprowadzenia wymienionych norm.

Kwestii funkcji dokumentacji dotyczyło wystąpienie autora tego sprawozdania, reprezentującego lubelski UMCS (*Dokumentacja polskich konspiracyjnych organizacji niepodległościowych jako narzędzie dezinformacji w latach 1944-1951*). Zasygnalizował on problem dokumentacji wytwarzanej przez polskie organizacje konspiracyjne prowadzące walkę z władzą komunistyczną po II wojnie światowej. W swoim referacie ukazał przypadki wykorzystywania pism i listów sporządzanych przez członków tych organizacji do dezinformowania odbiorców, którymi najczęściej byli funkcjonariusze organów bezpieczeństwa, w celu osłabiania skuteczności ich działań.

Czwarta grupa referatów dotyczyła kwestii zawartości archiwów dawnych i współczesnych. Mlada Holá (Uniwersytet Karola w Pradze) przeanalizowała problemy związane z początkami czeskiego Archiwum Koronnego (*Otazníky kolem počátku českého korunního archivu*). Z kolei dr Irena Moravcová (Archiwum Ziemskie w Opawie) przedstawiła charakterystykę archiwum bardzo bogatego rodu książąt Lichnowskich, posiadającego majątki na Górnym Śląsku i Śląsku Czeskim (*Stopování signatur – příspěvek ke vzniku a vývoji archivu Ústřední správy Lichnovských*). Na podstawie analizy sygnatur dokonała szacunku strat jego archiwum oraz ukazała dokonania dawnych archiwistów – Gotlieba Kürschnera i Rajmunda Goebela. Doktor Aleš F. Plávek (Okręgowe Archiwum Państwowe w Trzeboni) ukazał aparat informacyjny bogatego archiwum możnego austriacko-czeskiego rodu Szwarzenbergów przechowywanego w archiwum trzebońskim, a więc repertoria i indeksy, ilustrując swoje wywody licznymi przykładami (*Archív o archivu. Schwarzenberské archivnictví mezi balastem a historickou hodnotou*).

Na konferencji poświęconej dokumentacji nie mogło zabraknąć wystąpień dotyczących problematyki działalności różnych kancelarii, które można zaliczyć do piątej grupy tematycznej. Docent Lenka Martínková (Południowoczeski Uniwersytet w Czeskich Budziejowicach) przeanalizowała rozwój registratur instytucji Kościoła rzymskokatolickiego od końca XVIII do połowy XX wieku na przykładzie diecezji czeskobudziejowickiej, a także ich archiwów (*Jednota v různosti? Vývoj a proměny registratur (a archivů) římskokatolických církevních institucí na jihu Čech od konce 18. do poloviny 20. století*). Lenka Vrchotová (Archiwum Narodowego Banku Czech) przedstawiła przemiany w pracy kancelaryjnej w czeskich

bankach, akcentując wykorzystanie w niej różnego rodzaju urządzeń technicznych, w tym reprograficznych (*Malé velké revoluce v bankovní kanceláři v první polovině 20. století*). Z kolei mgr Matěj Tepeš (Archiwum Narodowe w Pradze) zasygnalizował problemy z bieżącą dokumentacją powstającą w czeskich bankach pozostających pod nadzorem czeskiej służby archiwalnej, w tym także w formie elektronicznej („*Tanec mezi vejci*” anebo „*minové pole*” *předarchivní péče? (Úřední a /polo/ soukromé, obraz a text, listinný a elektronický dokument v soudobých „tekutých” registraturách justičních původců v péči Národního archivu)*).

Kilka wystąpień, które można zaliczyć do szóstego kręgu tematycznego reprezentowanego na tym sympozjum, dotyczyło funkcjonowania administracji. Przedmiotem wystąpienia Petry Vokáčovej (Archiwum Głównego Miasta Pragi) stała się kariera klucznika cesarskiego hrabiego Antoniego Rambalda Collalta, wywodzącego się z włoskiego rodu władającego zamkiem San Salvatore w mieście Collalto (*Klíč k úspěchu Antonia Rambalda Collalta*). Insignium urzędu sprawowanego przez tego arystokratę był klucz przypinany do świątecznego ubioru i występujący na portretach tego wysokiego urzędnika. Właśnie do tego faktu nawiązywał tytuł referatu wygłoszonego przez praską archiwistkę. Magister Anna Beňová (Uniwersytet Masaryka w Brnie) ukazała relacje władz miejskich Preszowa z innymi organami władzy (cesarzem, węgierską kancelarią królewską, komorami – spiską i węgierską zarządzającymi dobrami królewskimi, spiską żupą, mieszaną komisją miejską oraz Węgierską Radą Miejską), charakteryzując ich kompetencje (*Písomnosti na rozhraní: Prešov v spleti administratívnych vzťahov 18. storočia*).

Z tematyką działania administracji i sądownictwa ściśle wiązały się wystąpienia trzech autorów dotyczące różnych aspektów prawa stosowanego w działalności różnych urzędów. Jakub Razím (Uniwersytet Palackého w Ołomuńcu) i Veronika Ondrášková (Uniwersytet Karola w Pradze) zajęli się problemem średniowiecznych podręczników prawa używanych w Czechach (*Na hranici mezi univerzitní výukou a soudní praxí: Procesní příručky českého středověku*). Doktor hab. Krzysztof Fokt (UJ w Krakowie) dokonał wnikliwej charakterystyki rozporządzeń regulujących życie wsi w okresie staropolskim, a więc ordynacji, wielkierzy i tzw. ustaw pańskich. Zwrócił też uwagę na kwestię przenikania przepisów prawa pisanego oraz funkcjonujących w formie ustnej (*Polskie ustawy wiejskie XV-XVIII wieku jako akty prawne wieloaspektowo graniczne*).

Przedmiotem wystąpienia dr Katarzyny Łukasiak (UMK w Toruniu) stała się modna w Europie problematyka ekologicznego aspektu działania administracji i związanych z tym rekomendacji unijnych (*Rekomendacje unijne w zakresie wykorzystania dokumentu elektronicznego i systemów do zarządzania nim a ślad energetyczny*). Zwróciła ona uwagę na popieraną przez kierownicze organy UE zasadę jednorazowego wykorzystania danych przesyłanych przez obywateli przez organy administracji (*once only principle* – OOP). Chodzi o to, aby obywatele nie musieli ciągle podawać dotyczących ich informacji (daty urodzenia, adresu itp.), tylko aby były one pobierane z zasobu danych dzięki doskonalszym systemom informatycznym. Jednak na razie niewiele krajów wdrożyło tę zasadę.

Słowa kluczowe: archiwa; archiwa kościelne; archiwistyka; Praga; dokumentacja aktowa